

Emlékrombolás

Az előadás tárgya az emlékezés jelensége, ahogyan Jacques Roubaud *A nagy londoni tűzvész* című művében megjelenik ¹, valamint az a poétikai fogalom, amit a szerző így nevez meg: *prose-mémoire*, emlékezéspróza, az írásban rögzített emlékezés poétikája. A műben (mert nem szokványos regényről van szó; az alcím szerint "elbeszélés, beszúrásokkal és elágazásokkal") és a mű feltételrendszerében kettős, egymással összekapcsolt, egymással megfeleltetésben álló gyakorlat működik: emlékezésgyakorlat és lejegyzésgyakorlat. E párhuzamossá tett két tevékenység eredeti, különleges alkotást (értelme szerint: különleges rombolást) eredményezett, mely egyediség részben a sajátos oulipói írásmódnak, a megkötések használó írásmódnak, részben pedig a koncentrált, elmélyült, önreflektáló emlékezéstevékenységnek, valamint az emlékezés egy olyan sajátos felfogásának az eredménye, mely számos tekintetben rokon az emlékezés többé-kevésbé elterjedt felfogásaival, de amely felfogás egyedi jellemzőket is mutat.

Mert az emlékezés képessége ugyan általánosnak tekinthető emberi képesség, de intenzitása, mélysége az egyes tudatok esetében igen eltérő lehet. Amikor Marcus Tullius Cicero *Az idősebb Cato avagy az öregségről* című traktátusában könyvelést készített a hajlott kor előnyeiről és hátrányairól, a memóriát természetesen az öregség áldásai között tartotta számon, különösen akkor, ha az idős embert - mint őt is - a természet bőségesen ajándékozta meg memoriális tehetséggel, s ha e tehetség idővel nem veszett el, ² hála a gyakorlásnak. Mindez annyit tesz, hogy az emlékezésben vannak járatosabbak és kevésbé járatosak, tehetségesebbek és kevésbé tehetségeseek, gyakorlottabbak és gyakorlatlanok. Az emlékezés olyan *ars* (olyan mesterség és művészet), amely rendelkezik *techné*-vel és feltételezi a kellő *exertitio*-t. *Elbeszélt története* során az emberi memoria szorosan hozzákapcsolódott a mi európai kultúránkban a beszéd metatudományához, a beszédre való beszédhez, azaz a retorikához, s a kezdetektől Ramusig (nagyjából a 16. század közepéig) az *actio* (előadás) mellett a szónoki beszédelőállító tevékenység 5 fő része közül - az *inventio*-ban való jelenléte mellett - a befejező részt alkotta, önállóan. Itt az előzetesen elkészített szöveg "bevéséséről", "bemarásáról" van szó (vigyázat, ez már az első metafora, a 'vízre írás' toposzának inverze ³), a tudat (az elme, az agy, a neuronok - ebben az összefüggésben mindegy) emlékező

tevékenységéről, együtt azzal a számtalan mnemotechnikai *praktikával, fogással, eljárással*, amely megkönnyítette, hogy emberek egész könyvtárakat hordozzanak a fejükben, s melyek történetét oly szépen írta meg alapvető munkájában Yates kisasszony, *L'Art de la Mémoire*. A 'kihelyezett adathordozók', azaz a nyomtatott könyvek megjelenése nem kedvezett az ilyesféle memoriális elmemunkának, s azzal, hogy a közkönyvtárak mellé mára számítógépes adatbázisok létesültek - az emberi agyénál jóval nagyobb keresési sebességgel (a keresés szintén metafora!) -, bevésési, memorizálási képességünk nagymérvű sorvadásának lehetünk tanúi.

Nos, Jacques Roubaud mester az emlékezés művészetének és gyakorlásának fejlesztésében. Az első fejezet (*A lámpa* című) az emlékezéstevékenység helyét írja le, a helyet egy "külső" és egy "belső" hely értelmében. Ahogyan látom, a *locus memoriae* döntő szerepe Roubaud művében a következőképpen közelíthető meg: miután a (szakaszos) emlékezésfolyamat (szakaszos) lejegyzéseiről van szó szinte az egész könyvben, egyelőre tekintsünk el az emlékezések tárgyi tartalmaitól, s tulajdonítsunk a szerzőnek egy implicit, az egyes emlékezések és lejegyzéseik mögött megbúvó, az egyes különálló cikkelyeket, azaz lejegyzéseket tekintve közös "most emlékezem" kijelentést! E kijelentés az emlékezés képességének meglétén túl feltételez egy tudatot, mely emlékezik (tehát nem valami másfajta tudati aktust végez), feltételez egy nyelvet (mely maga is emlékező! - hiszen a bármikor használt szó cipeli magával önnön történetét, rím a rímtörténetét, műfaj a műfajét, verskezdet a felütését: a nyelvnek és a költészetnek akkor is van formális emlékezete, ha éppen nem emlékezni, hanem felejtetni akar), feltételezi az emlékezésfolyamat folyamatos jelenidejét, azt, hogy van ilyen folyamatos jelen, feltételezi az emlékezés tárgyra irányulását vagy vonatkoztatottságát ⁴, valamint a helyet, ahol az emlékezés megtörténik.

E hely, az emlékezés lefolyásának helye persze változó is lehetne, változtatható is, de Roubaud a kvázi-változatlanságra tör: 1985 és 1987 között (ez a párhuzamos emlékezés- és írásfolyamat ideje) majdnem minden nap nagyjából éjjel három órakor felkelt, leült ugyanahhoz az íróasztalhoz, jobbra mindig ugyanaz a lámpa, előtte mindig jegyzetfüzet... Miért?

"Szeretném nagyjából változatlannak megőrizni a prózaírás lehető leghétköznapiabb körülményeit: szeretném, ha a hely majdnem invariábilis lenne, az idő kötött; ha a jelek, amelyeket leírok és amik egymást taszigálva sorjáznak a füzetemben, a kvázi-állandóság képét hangsúlyoznák, hogy csak saját maguk nyomjelzései legyenek, önnön zárt határaik között. És megpróbálom majd a

megtett utat a saját leírásán keresztül megjeleníteni. Kézenfekvő, hogy jelentéktelen, ám valós vigaszt lelek abban, hogy elbeszélésem útnak indítását épp ilyen körülmények között beszélem el, azaz az asztalnál a körülöttem lévő csendben, a békés és reménytelen sárga fényt megsemmisítő napfelkelte mindig megújuló kezdetén (a növekvő zajokkal, a fénnel); egy, két, három néma óra, mialatt minden, a házban, sugárúton, az utcákon, minden vagy majdnem minden alszik, mindezt magamra kell kényszeríteni, hogy beszámolhassak arról, ami - jóllehet azon vagyok, hogy a lehető legkevésbé távolodjam el a megkomponálás idejétől - lényegileg emlékezési kísérlet lesz."

Nem meglepő, hogy a *locus memoriae* kvázi-állandósága megkötés, oulipói *contrainte*, az emlékezési és az íráskísérlet része.

*"Így azok a körülmények, melyek közé belehelyezkedem, magamra kiszabott megkötéssel, jóllehet a hasonlóság nagyon elemi, elmondanak valamit arról, amit próbálnék véghezvinni."*⁵,

Roubaud tehát - és ez nem fikció, semmi okunk fikciónak hinni - naponta beindította az emlékezés és az írás párhuzamos tevékenységét az őt körülölelő sötétben és csendben, a lámpa fénykörén belül, s dolgozott (emlékezett és írt) addig, amíg a napvilág szét nem dülta a szoba sötétjét. A helyet, a szobát azért írta le igen aprólékosan, hogy láthatóvá tegye azt, amit a beinduló emlékezéstevékenység kizár, kiiktat, amit a tudat félresöpör, hogy ne mondjam, azt a helyet, amit a tudat felfüggeszt, "zárójelbe tesz". Igen, Roubaud számottevő filozófiai műveltséggel rendelkező szerző, s nem tudok szabadulni attól a benyomástól, hogy itt vagy egy karteziánus epoché leírásával van dolgunk (a mű teli van Descartes-utalásokkal, de az "első alapok" roubaldien keresésekor megszerkesztett állítások utalnak a legvilágosabban és a legelkülönítettebb módon az *Elmélkedések az első filozófiáról* "clarae et distinctae perceptiones"-eire: "Van három világos dolog"; valamint a 60. cikkely, melynek címe: *Világos* ⁶; az emlékezés ugyanúgy keresi a maga bizonyosságát és érvényességét, mint bármely *cogitatio*), vagy egy fenomenológusi gyakorlat leírásáról van szó, az emlékezés külsődleges helyének semlegesítéséről, a memoriális tevékenység helyének felfüggesztéséről, a jelenidő semlegesítéséről (pontos terminussal a jelentelenítésről), hogy az emlékezés

mozgása beindulhasson. Ezt követően olvashatunk az emlékezés tényleges és intenzív gyakorlásáról és ennek eredményéről (az eredményét olvashatjuk), amely tevékenység - külsőségeit tekintve - számos egyéb praxishoz is hasonlítható (a könyvben emlegett japán és ír remetek életmódjához, a Roubaud által ironikusan "díszremetének" nevezett emberek életéhez) és számos teória, többféle emlékezéselmélet felől megközelíthető. (Az emlékezés jelenségének naturalista felfogása, a neurobiológiai megközelítés ismeretével is számolnunk kell a szerzőnél: a könyvben is emlegetett egyik testvére, Pierre, neurobiológus; már az 1970-es évek elején ők ketten konferenciát szerveztek *Formaváltozás: biológiák és prozódia*k címmel (*Change de forme: biologies et prosodies*. Dir. par Jean Pierre Faye et Jacques Roubaud, Paris, Union Générale d'Éditions, 1975), a neurobiológia és a metrika közötti összefüggéseket feltárandó; s bár Pierre Roubaud számos tanulmányt közölt a *Cahiers de Poétique Comparée*-ban, én úgy látom, neurobiológia és poétika között csak némi közeledés jött létre, de nem találkozás. Jacques Roubaud költészet- és nyelvfelfogásában az emlékezet nem a biológián keresztül jut kitüntetett, központi szerephez.)

Egy fenomenológiai megközelítés csak annyiban érvényes a roubaud-i emlékezésgyakorlat jellemzésekor, amennyiben e gyakorlat óhatatlanul tartalmazza az emlékezésstruktúra általános mozzanatait s amennyiben a fenomenológiai tapasztalás és leírás nem véti el ezeket az általános struktúramozzanatokat. Természetesen amikor ilyen generális és a Roubaud-könyvhöz képest teljesen külső megfontolásokhoz folyamodom (és nem a szerző explicit emlékezéselgondolásaihoz, hogy elkerüljem azt, amikor ugyanazzal értelmezzük ugyanazt), tudom, hogy leírásom egy általános "modell" vagy minta, az emlékezés jelenségének általános mintája alá rendeli azt, ami Roubaud emlékezés- és írásgyakorlatában egyedi. Néhány ilyen, a párhuzamossá tett tevékenységek gyakorlásába bevezetett és benne működtetett egyedi *Bindunghoz*, kötöttséghez majd eljutok ugyan, de az emlékvilág, az ő emlékvilágának egyediségéhez már nem vagy alig (minthogy ehhez csupán a könyv elolvasására van szükség).

Adva van tehát a Francs-Bourgeois utca, egy szoba, egy lámpa fényköre, az emlékezés külső helye. De mondtam azt is, hogy létezik egy (vagy számos) "belső" hely az emlékezésben, létezik a *memoria topicája*. A belső *locus* elgondolása arisztotelészi eredetű, bár a retorikai emlékezéselméletek többnyire Ciceróra hivatkoznak. Az emlékezés folyamatát Arisztotelész a következőképpen írta le:

"Ehhez az elején kell megfogni a dolgot. Ezért tűnik némelykor úgy, hogy az ember helyek alapján emlékszik vissza dolgokra. Ennek az az oka, hogy az egyik dologtól

*gyorsan érkezőnk el egy másikhoz, például a tejtől a fehérhez, a fehértől a kevegőhöz, ettől a nedveshez, arról meg az őszre emlékezőnk, ha ezt az évszakot kerestük. Általában minden esetben úgy látszik, a középpont a kezdet. Mert ha valaki előbb nem emlékezett, emlékezni fog, mihelyt ide elért; vagy ha nem, akkor máshonnan sem fog."*⁷,

Az idézett passzus számos metaforát kínál számunkra az emlékezőtevékenység leírásához: a hely (a középpont), az út, az elindulás, a keresés, a megérkezés metaforáját. Ez a hely nem az emléktartalmon, nem az emlékvilágon belüli hely, hanem az elmén belüli metaforikus hely, mint ahogy az út, a keresés is itt van és itt zajlik. Cicerónál ez egészen világos. Valahol az emlékeknek lenniük kell, lakozniok kell, kell hogy legyen helyük ⁸: a rétor az elmét térszerűen képzelte el (ami egyben annyit tesz, hogy világszerűen), a memorizálást, a "bevésést" pedig úgy, mint berögzítést a tér valamely részébe. Roubaud egyik - egy Wittgenstein-passzuson át is megutaztatott - hasonlatával, az emlékezés és a nyelv struktúráit összekapcsolva egymással: mintha elménk (nyelvünk) óriási város lenne, utakkal, házakkal, terekkel, tűzfalakkal, egyszóval helyekkel. Ami emlékké válik, ide kerül be, ide, egy meghatározott helyre. Ha már "helyet foglalt", ha már itt lakozik, akkor később is felkereshető (ez az újraemlékezés esete). Helyénél fogva több-kevesebb távolságot vesz fel más helyek vonatkozásában: ahogyan az egyes emlék és a helye között eltéphetetlen kötelék jön létre, úgy láncolat épül ki az egyes emlékek között az elmében (*A láncolat* ezért lesz *A nagy londoni tűzvész* 2. fejezetének a címe: a fejezetben az emlék belső helyének felkutatása, a kötelék, a láncolat követése megkezdődik).

1993 nyarán egy interjúban hely és emlékezés belső egymásra utaltságáról, a szisztematizált emlékezőtevékenységről a szerző így beszélt:

"Különös életmód ez, persze. Az emlékezés művészetének elméletében találtam rá igazolást, nagyon tetszett. A helyek, mivel mozdulatlanok, személyhez kötöttek és érzelmileg fontosak, alkalmasak arra is, hogy biztos pontokként maguk köré szervezzék az emlékezetet, visszasegítsenek hozzá, visszaadják régi fényét. Amikor meg akarunk valamit jegyezni, memorizálni akarjuk például az Odüsszeiát vagy egy beszédet, ajánlatos, hogy először megválasszuk a helyünket: egy sor jól megkülönböztethető, rendezett, ismerős helyet találjunk. Később ezekhez a

*helyekhez fogjuk kötni a képeket, amikre emlékezni fogunk. A jól ismert, biztos helyek kiválasztása lényeges elem az emlékezés művészetének gyakorlatában. Tudatos, rendezett, átgondolt tevékenység ez, mely belső világunkat egyszerre szervezi az emlékezés és a gondolkodás jegyében. Azok a civilizációk fejlesztették ki, ahol nem lehetett könnyen könyvhöz jutni, ahol tehát mindenkinek a fejében kellett tartania a könyvtárát. Magam spontán módon gyakoroltam, és örültem a felfedezésnek, hogy volt idő a civilizáció történetében, amikor ez teljesen természetesnek számított."*⁹,

Előttünk áll tehát az emlékezés kettős helye: a külsődleges, a felfüggesztett, a zárójelezett hely, és a belső, az elmebeli hely, a megképzett emlék rögzítésének helye, benn a tudatban, az a hely, ahol az emlék fixálódik.

De hely, számos köznapi értelemben vett hely természetsszerűleg létezik magukban az emléktartalmakban is, és ez immár a *locus* harmadik értelme ebben a gondolatmenetben: ilyen helyek a tárgyalt könyvben a szülői ház helyiségei, London, a coexeteri lakás, Iowa, a Földközi-tenger, a Mississippi, Madrid, Fez, olyan helyek, ahol az emlékező valaha járt. E helyek képe lehet az emlékezés középpontja, olyan origo, mely köré egyéb képek szervezhetők (telepíthetők). E helyekhez, ahogyan egyébként az életvilágban, úgy a tudatban szintén utak vezetnek, ösvények, csapások: metaforikusan szólva az elme sűrű erdejében, az ösvényeket járva olykor megtorpanunk egy-egy útkereszteződésnél, elgondolkodva állunk meg egy-egy tisztáson, hogy merre tovább? De ezek már prózapoétikai természetű ösvények is, a "csatlakozásokat", "beszúrásokat" és "elágazásokat" konstituáló lehetőségek, komposszibilis, szimultán ösvények, útlehetőségek, melyekre csak később lépünk rá. 'E helyt' nézzük meg inkább az emlékezésfolyamat lényegi időbeli vonatkozásait!

Az emlékezés múlta irányultsága azt jelenti, hogy az idő - feltétele az emlékezésnek. De itt is legalább két "idő"-vel kell számolnunk,

*"Hiszen, mint korábban is mondtuk, valahányszor emlékezetébe idézi az ember, hogy ezt meg ezt látta, hallotta vagy tanulta, eleve érzete van arról, hogy ez korábban történt. A korábban és a később pedig az időben van "*¹⁰,

Világos számomra, hogy itt az emléktartalom ideje és az emlékezés lefolyásának ideje közötti

különbségről van szó. Valamint arról, hogy az emlékezés döntően evokatív, felidéző jellegű, egyik legfontosabb feladata a reprodukálás. Az emlékből úgy idéződik fel például valaki, mondja a Filozófus, ahogyan a képmás a rajzon felidéz valakit, "például Koriszkosz képmása, amikor magát Koriszkoszt nem látni", felidézi Koriszkoszt ¹¹. S itt, képmás (nyom, az emlékezést elindító dolog) és a felidézett képzet között kimondatlanul megjelenik egy Roubaud munkájában oly lényeges kettősség, a mozdulatlan/mozgó, a halott/eleven kettőse. A képmás, a nyom merev, mozdulatlan, míg a felidézett emlék mozgó, eleven. Mint az a két fénykép adta látvány, mely *A lámpa* című fejezetben az emlékezés beindítását és működését modellezi, visszavonhatatlan megrögzítettségben utal vissza elkészültének időpontjára, a körülményekre és a készítőjére, aki *akkor* még eleven volt, Roubaud fiatal feleségére, "Alix vivante"-ra, aki az emlékezés jelenidejében, *most* már halott. A felidéző emlékezés elevennek állítja elének a holtakat. Hatalmas karriert befutó, bölcs toposzt olvashatunk erről Cicerónál:

*"Ami engem illet, nemcsak azokat ismerem, akik most élnek, hanem atyákat és nagyatyákat is, és midőn a sírfeliratokat olvasom, nem félek tőle, hogy, amint mondani szokás, emlékezőtehetségemet elveszítettem, sőt éppen azzal, hogy ezeket olvasom, idézem vissza emlékezetembe a halottakat."*¹²,

A sír monumentum, felirata nyom. Egy helyütt Roubaud *A nagy londoni tűzvész* könyvet így nevezi meg: *livre-monument*, síremlék-kötet. Az emlékezés tárgya a jelenben visszavonhatatlanul halott, mozdulatlan, de az elme elevenen állítja maga elé: *ilyen* (volt), mondja az emlékezés a maga jelenidejében.

Az emlékezés a maga jelenidejében mondja, mivel az emlékezőtevékenység benne van a folyvást folyó és áramló jelenben. Ez a jelenbe ágyazottság a "most emlékezem" kijelentésből a *mostot* emeli ki. Hogy ne bonyolítsam a dolgot átláthatatlanná, a tárgyalt könyv szempontjából ez annyit tesz, hogy az egyes éjszakai emlékezéspróza-részek, az egyes éjszakák egyes lejegyzései egymástól különböző jelenek foglaltai, amely jelenek (mostok) számos múltra nyílnak rá az emlékezésfolyamatban. Ahogyan a jelenek, úgy a felidézett múltak is jól elkülönülnek egymástól, a könyv tehát számos jelen és számos múlt nyomát tartalmazza (valamint az olvasás jelenidőit, de ezek egymásutánisága már poétikai-strukturális megfontolások alapján alakítható ki (a kötet több olvasási útvonalat tesz lehetővé: a folyamatosan a legelső oldaltól az utolsóig, vagy az ide-oda ugrálást az elbeszélés-rész és a beszűrások között, stb.).

Ám ha csak egyetlen cikkelyt, az emlékezés egyetlen éjszakáját és ennek lejegyzett termékét veszem, akkor sem mondható el, hogy pusztán két, egymástól elkülönülő idő tudatával volna dolgunk, tehát csupán az emlékezés *most*jával és az emléktartalom *volt*jával. A nehézség abban áll, hogy az emléktartalom műtszerűségét nem szabad egyetlen ideális múltbeli momentumként, egyetlen ideális pillanatként felfognunk. A felidézett esemény ugyan az emlékezésfolyamat mindenkori jelenidejéből visszatekintve már az elmúltakhoz tartozik, de ez az elmúlt valamikor jelenidejű volt: az emlékezés az evokáció erejével arra tör, hogy a műtszerűnek visszaadja a valamikor volt jelenidejűséget, azt, amin múltunk valaha keresztülhaladt¹³. A múltbeli valaha-volt-jelen is valamikor a jövő potencialitásaiból vált jelen aktualitássá, hogy aztán múlttá válhasson, azaz a múltbeli valaha-jelenhez is tartoztak (és az emlékezésben tartoznak) jövők és múltak, pontosabban jövő-tudatok és múlt-tudatok: az emlékezés mozgósítja az időtudat *passé antérieur*-jeit és *futur antérieur dans le passé*-it a múlttá vált jelen visszatartásakor, és a *futur antérieur*-t a protencióban - hogy az elháríthatatlanul múlttá váló mindenkori jelenidők egymásutánjából folytonosságot konstituáló husserli fogalompárosra utaljak ¹⁴. Tehát az időtudat megképződik az emléktartalmakban is: nem csupán arra emlékszem, *hol* volt, hanem arra is, *mikor*, e mikor teljes összetettségével együtt. Miközben az emlékezés a múltként tudottból megjelenít valamit, jelenként evokál egy eseményt, az eseményt hozzákapcsolja egy vagy több emlékvilági múlthoz és egy vagy több emlékvilági jövőhöz (lehetségeshez) is mint az esemény egykori időhorizontjaihoz. A tudat az emlékvilágokat hasonló "logikával", mindenesetre tér- és időorientációkkal képezi ki, a *most*, a jelenvilág megjelenítéséhez hasonlóan.

Az emlékezés tudati létünk egyik dimenziója, s e dimenzió olyan szorosan hozzánk tartozik, hogy spontán módon is, anélkül, hogy tudatosítanánk, "most emlékezem", lépten-nyomon ezt tesszük. Az emlékezés aktív tevékenység, előállító jellegű, előállítja, létrehozza az "emléket", de önmagában nem írásmű előállítására szolgál. Mondottuk, hogy az emlékezés a reprodukzív tudat tevékenysége. Létrehozó jellegéről a 130. cikkelyben Roubaud így ír:

"az a múlt, amit felidézek, amit "megalkotok" (nem abban az értelemben, hogy kitalálom, hanem abban az értelemben, hogy megformálom a megtörtént és egymásra ható dolgok plazmáját, felfüggesztve az időben, megőrizve a leírás egységességében, az ugyanilyen múlttal való összefüggésében és a belőle következő módosulások nyalábjával együtt), a jövőre nézve nem tartalmaz tanítást."

A megalkotás tehát elsődlegesen az emlék előállítására irányuló erőfeszítés, nem egy esztétikai tárgyát megalkotó tevékenység.

Miként tesz szert az emlékezés *poétikára*, miként lesznek az emlékvilágokból irodalmi alkotás világai? Az emlékezés-és az írástevékenység között megalkotott, a kettőt párhuzamossá tevő *összekapcsolások* révén, annak segítségével, hogy Roubaud - jó oulipiánus szokás szerint - mindkét tevékenységbe *contrainte*-eket, megkötéseket vezet be. E megkötések eredményezik, hogy *A nagy londoni tűzvész* konstrukciós (azaz, mint látni fogjuk, destrukciós, a rombolással "építkező") elvei szöges ellentétben állnak a szürrealisták írásművészetével, a spontán tudataktusok ideálisan kontroll (cenzúra) alá nem helyezett lejegyzésével.

A megalkotás módjába bevezetett megkötések kettős természetűek: vonatkoznak az életmódra (az emlékezésre mint életmódra) és vonatkoznak a lejegyzésre (az emlékezések írásos rögzítésére). Az életmódot illető megkötések között a legmeghökkenőbb az *igazmondás* szabálya, ez a keservesen megvalósítható megkötés. Egyszerű formulája szerint "amit mondok, *igaz*", és ez a formula az emlék igazságára vonatkozik. Természetesen egy emlék igazsága nem a nem-fikciós voltában és a referencialitásában van, hiszen az a valóság (jelen), amelyet az emlék időben későbbi nyoma felidéz, visszavonhatatlanul elveszett, eltöröltetett, ráadásul egy esemény megtörténésége és ennek az eseménynek az emléke létmódjában különbözik egymástól, miközben a megtörténés egyáltalán nem garanciája az igazságnak. Így vagy úgy, az emlék bármiféle korrelátuma visszahozhatatlan, a korrelátumhoz való hűség igazolhatatlan. Az igazmondás megkötése azt mondja, hogy az emlékezések lejegyzéseiben nem a múlt dokumentumai olvashatók, hanem a múltra való emlékezés dokumentumai. Eszerint igazságról nem abban az értelemben van szó, hogy amikre emlékszem, azok valamikor pontosan így történtek, hanem arról, hogy a lejegyzettek igazak, mert éppen most pontosan így emlékszem, és jelen emlékezésemet nem festem át, nem kozmetikázom. Ez egy belső etikai megkötés, és a bizonyosság, hogy e megkötés folyamatosan érvényben van, csak belső bizonyosság lehet, az emlékezéseket lejegyző belső bizonyossága. Ez a bizonyosság az olvasótól *hívést* követel: vagy elhiszük, vagy nem hiszük el, hogy az igazmondás megkötése érvényesül az általunk olvasott szövegben (de semmi okunk úgy vélni, hogy nem érvényesül).

Az *Elbeszélés* című rész naponkénti emlékezései és az őket időben gyorsan követő naponkénti lejegyzések 1985 június 11.-én kezdődnek és 1985 november 7.-én fejeződnek be.

Ez a rész *momentumokra* oszlik, szám szerint 98 momentumra, amiket 98 cikkely foglal magában, ami pontosan ugyanennyi, éjszaka megkezdett és hajnalban befejezett emlékezőtevékenységet jelent, tehát az emlékezésfolyamatok és a lejegyzések közel száz jelenidejét. Az egyes momentumok létrejöttük időrendjében követik egymást, és ez a temporális kikötés azzal jár, hogy a műben az egyes írásrészek egymásutánja párhuzamos az egyes emlékezések időbeli egymásutánjával: a momentumok rendje az emlékezési kísérlet egyes szakaszainak időbeli rendjét követi. (A szakaszok, az egymást követő jelenek, például a napok egymásutánjának szukcesszív leírása a *napló*hoz hasonló konstrukciós elv: de a napló tárgya a mindenkor éppen múlt *aznap*, míg *A nagy londoni tűzvész* tárgya a múlttá vált valaha-jelen, valamint ennek evokálása és a felidézéssorozat útjának leírása.) A *Csatlakozások* című egység, a kötet második része az egyes emlékezésekhez fűz újabb emlékezéseket, pontosításokat, értelmezéseket, kommentárokat, magyarázatokat: beszúrások ezek, az "elbeszélés" egy-egy momentumának valamely szövegdarabkájához csatlakoznak be, sorrendjüket az elbeszélés momentumainak sorrendje, tehát az egyes emlékezéslejegyzések sorrendje, azaz - a megfeleltetésen keresztül - az egyes emlékezésfolyamatok sorrendje írja elő (a 99.-től a 163. cikkelyig tart). Végül a könyv harmadik nagy egysége, az *Elágazások* című később, 1986-1988-ban íródott, az eddigiekhez képest alternatív öt "utat" tartalmaz (a 164-196. cikkelyekben). Ezek alternatív utak abban az értelemben is, hogy az emlékezések egyik kiinduló feltétele megváltozott: más a hely (nem a Francs-Bourgeois utca).

Ezek az emlékezés és a lejegyzés jelenei, és számos, különböző múltat evokálnak. Az emlékezéspróza létrejöttének temporális megkötöttsége, az életmódbeli és a lejegyzésre vonatkozó temporális *megkötések* megvalósítása a kísérlet, az emlékezési kísérlet megvalósítása. E kísérlet - a vázolt keretek és feltételek között - azzal jár, hogy egyéb regényekkel szemben *A nagy londoni tűzvész*nek nincs pontos előzetes terve, hacsak a kísérletet mint a célkitűzést, a megkötések feltételrendszerét nem tekintjük annak. Alakulása a megírás során nem vagy alig kiszámítható, s mint minden kísérlet esetében, a megírás során itt is végig kísért: a kísérlet kétesélyes - vagy megbukik vagy sikerrel jár. (Roubaud szerint a könyv a Terv, a kísérlet bukását követi végig: "nem tehetett mást, csak megbukhatott". Majd látható

lesz,

miért.)

Az emlékezések nem követik az egyes múltbeli események megtörténésének időrendjét, az egymás után következő lejegyzés-jelenekből a legkülönbözőbb múltakhoz érünk. Az előzetes tematikus terv hiánya és az emlékezések szakaszossága, a számtalan jelen és a számtalan múlt léte, megírás folyamán a könyv létének vagy nemlétének állandó kockázatossága azzal jár, hogy már- már lehetetlenné válik a kezdet és a befejezés kijelölése.

A kezdet és a befejezés problematikussá vált. Ami az emlékezés és a megírás kezdetét illeti, létezik egy *formális* kezdet, az 1. számú cikkely, melynek címe és incipitje rögzíti a kezdet dátumát (*Ma reggel, 1985 június 11-én*), de egyben azt is tartalmazza, hogy voltak már korábban korábbi szándékok, korábbi kezdetek, melyek lejegyzett produktumai megsemmisítésre ítéltettek. Mindazonáltal e dátumot ugyan tekinthetjük a sorozatos emlékezéstevékenység kezdetének, de egy - az *Előszó*, tehát egy másik (második? első?) könyvkezdet utáni - alig hangsúlyos kezdetnek. Ráadásul a mindenkor aznapi emlékezéstevékenység, elérkezvén a hajnal, befejeződik, másnap éjjel az emlékezéstevékenységet ismét újra kell kezdeni, azaz az egyes emlékezésfolyamatok egymásutánja újakezdekések egymásutánjával, valamint ideiglenes befejezések egymásutánjával jár. Még nehezebb a helyzet az emléktartalmak kezdetének, az időben legrégebbi emléknek a kérdésével! Ami az emlékezésjelenektől elválasztott múltaknak a jelenektől való távolságát illeti, a *Prae* című, címével a magyar Szentkuthy Miklóstra utaló fejezet ¹⁵ már a szülők és a nagyszülők életidejében jár, hogy a személyes emlékezet körét átlépve a magáról dokumentumokon keresztül megnyilvánuló régmúltba menjen át. De még a személyes emlékezet sem képes semmilyen kezdet kijelölésére, aminek, úgy tűnik, elvi okai vannak. Nem pusztán az, hogy az egyes emlékezések szakaszos felsorakoztatásával sem nyerhetünk vissza egy folyamatos időt, mely az emlékvilág egyik időben távoli, rögzített pontjától egyenletesen haladna az emlékezés jelenidejéig: az emlékezésbeli idő tempóváltásos, és teli van lyukakkal, kiesésekkel, tere pedig vakfoltokkal. Sokkal inkább arról van szó, hogy valóban

"semmi esetre sem lehetséges emlékezéssel a transzcendentális múlt teljességét valaha is kimeríteni. *Az időben egyre hátrább álló és azután összezáruló emlékek lineáris láncá* lényegileg soha nem érinti a tudat "kezdetét". Ez a lánc ugyanakkor nem is végtelen, véget ér, miközben járhatatlan, áthatolhatatlan sötétségbe vész. [...] A múlt végnélkülisége lényegében minden lehetséges visszaemlékezést megelőző sötétség. [...] Ezt a tézist a múlthorizont visszaemlékezésekre való beválthatatlanságáról azonban nem szabad úgy értelmezni, mint azt a "magától értetődőséget", miszerint nem lehet "immanensen" hozzáférni a kezdethez (durván: a születéshez), mivel éppen a kezdet a tudattalanból lép elő".¹⁶

Egyik megjegyzése szerint Roubaud számára a tudat "kezdeté" felfogható úgy is, mint ami

összefüggésben áll a platóni emlékezéselgondolással, az anamnézis elméletével, amely szerint a nyelv, a nyelvünk visszautal arra, amit a lélek a születése előtt tapasztalt, majd elfelejtett. Tehát szerzőnk a születés előtti "kezdeteket" az anamnézissel összekapcsolt nyelvi megelőzöttséggel véli elgondolhatónak, bár ezt természetesen csak lehetséges teóriaként kezeli. Ami azt a kérdést illeti, hogy az emlékezés "útján" meddig "mehetünk vissza" önnön múltunkba (az idézőjelek a kifejezések metaforikusságát illetik), arról a szerző a következőket mondja: *A nagy londoni tűzvészben*

*"Arra törekedtem, hogy kihámozzam, képek formájában, a régi emlékeket. Az emlékezet persze nem csak képekből áll, ennél sokkal tágabb, ám a felismerhetetlen kotyvalékból a képek válnak ki. Ami még a képek megjelenése előtt van és az emlékezet alapszövetét képezi, az leginkább valami ritmus. Valószínűleg nem függ össze a látás-érzékeléssel. Andrej Bjelij orosz regényíró, a jólismert Szentpétervár szerzője, egy meglepő szövegében - a Kotik Letajevben - majdhogynem születése előtti emlékeihez próbál visszatalálni. A világnak úgymond a ritmusát írja le, mely a képeket megelőzve hatol belé. Nem lát semmit, nem tud semmit, de egy ritmus formájában már befogadta a világot."*¹⁷

Ilyenformán egyrészt a kezdeteket sötétség burkolja be; az emlékezés akkor ér el saját határaihoz, amikor olyan homállyal találja szemben magát, amit képtelen bevilágítani. Másrészt az emlékeket nem csak a kezdetet illetően veszi körül árnyék: minden egyes emlékkép a sötétből búvik elő, minden egyes kép "leárnyékolt". (*A lámpa* című bevezető fejezet szinte valamennyi tárgyi eleme metaforikus jelentések tömegére tesz szert a műben: így a Franks-Bourgeois utcai szobában a lámpa fénye, szemben a fénykörön kívüli homállyal, a megvilágítás, a tisztázás tárgyi megjelenítője az átláthatatlannal, az elgondolhatatlannal, a tisztázhatatlannal szemben). Az emlékezésnek meg-megismétlődő kezdetei vannak tehát (mindig újak), melyek közül az abszolút kezdet kijelölhetetlen, vagy csak önkényesen jelölhető ki - valami dolognak, például ennek a könyvnek az abszolút kezdeteként. Ha a mű legkorábbi, kiinduló ösztönzését tekintjük kezdetnek, a kezdet *egy időben nem rögzíthető hely*.

"Miként a diafan test fényből, úgy van a megformált elbeszélés a homályosságból. Azon a helyen ragadva meg az ösztönzést, ahol az emlékezet fogva tartotta, ahol az

emlékezet feltartóztatta, 'ebben a házban', a konyha kövein szétszóródott fűgével. [...] Az emlékezet prózája az összefűzés prózája volt, a Grál-regények mintája és a megkötések módozatai alapján; ritmikai befoglalások homályos változatai."¹⁸

- írja a 80. cikkelyben. Hogyan kerül a képbe a Roubaud által régóta és annyira kedvelt Grál-regények emlegetése? Metaforikusan, az emlékezés mint keresés metaforáján keresztül. A legsűrűbb homályban, a leginkább elzárt helyen lappangó emlék, a végső és az alapozó, a primordiális emlék, melynek felkutatására indul az emlékező - felkutatandó, keresendő és megtalálandó: és mi számtalan "mutáción" keresztül közelítünk felé (vagy éppen távolodunk tőle, akaratlagosan), a megtalálhatóságának reményétől vezettetve bolyongunk az elme metaforikus vadonában, olykor a kétely ösvényein, olykor a tébolyhoz közel, még akkor is, ha a székszis azt súgja, az emlékezés Grálja, a végső és az alapozó emlék föllelhetetlen. A keresésnek, a bolyongásnak pedig szerkezete van, és e szerkezetnek bizony léteznek irodalmi mintái is. Ezek az irodalmi minták az 'erdő', 'ösvények', 'útkereszteződések', 'bolyongás', 'keresés' metaforáira épülve strukturálódnak: ami a Roubaud által igen kedvelt *Lancelot en prose*-ban és a *Gendzsi herceg kalandjaiban* fiktív tér láthatatlan centrummal, állandó útonlevés abszolút kezdet és abszolút vég híján, az itt az emlékezéspróza szövevényességévé, szövedékszerű struktúrájává válik. E szerveződést teszik képszerűvé a hasonlítások a falevél ereztetéséhez, egy ország autópályáinak térképéhez. A könyvben olvasható szöveg struktúrája - az olvasó önkénye vagy szabadsága által többféleképpen megválasztható olvasási (haladási, keresési) irányokkal, a folytonosság töréseivel, a megszakításokkal, ki- és visszalépésekkel, a beállítódás- és stílusváltozatokkal, a visszatérésekkel és előreszaladásokkal, az üres, "vak" és a telített helyekkel - a tudat emlékezésstruktúráját imitálja.

A múlt teljességének kimeríthetetlenlensége az emlékezésben, az emlékeket mindig körülvevő árnyék nem pusztán az abszolút kezdet kijelölhetetlenségével jár, hanem a befejezés keresésének kényszerével is. Formálisan, minthogy számos kezdettel rendelkezünk *A nagy londoni tűzvészben*, több befejezésünk is van: a hajnalok eljövételével együtt befejeződnek az egyes cikkelyek és csatlakozások, de van az *Elbeszélés* cikkelyei között is egy legutolsó, egy befejező cikkely a csatlakozások sorozatának a végén, és végül befejeződnek az elágazások és "materiálisan" befejeződik a könyv is a legutolsó, a 196., *A tűzről* című cikkellyel. Formálisan. De hol jelölhetjük ki egy emlékezéssorozat, egy emlékezéslánc abszolút, definitív, azaz *végérvényes* végét? Erre az általánosságban

egyszerűen nem megválaszolható kérdésre itt az emlékezés öndestrukciós természete adja meg a választ: a végérvényes véghez rombolás kell, destrukció, és az emlékezés akkor ér véget, amikor tökéletesen felszámolta, lerombolta, elpusztította önmagát. Érzésem szerint a roubaud-i mű legeredetibb vonása ennek az önfelszámolásnak, az emlékezés önnön destrukciójának a tapasztalata, valamint e tapasztalat irodalmi megformálása.

Hogyan és miért semmisíti meg az emlékezés az emléket? A roubaud-i válasz megértéséhez azt kell tisztáznunk, tulajdonképpen micsoda az emlék-Grál, micsoda a keresés tárgya? Összefoglalva az eddig elmondottakat:

láthattuk, hogy az emlékezésnek szüksége van valamilyen *emléknyomra* az elinduláshoz. Az emléknyom lehet kép (akár egy hely képe), lehet illat (a Madelaine-sütemény), íz, édesség vagy puhaság, valamilyen ritmus vagy dallam (gondoljunk például Mozart roppant kapacitású reproduktív melodikus emlékezetére!). Az emléknyom megragadása leírásokon keresztül történik, a *descriptio* hagyományos retorikai fajtáin (topográfia, kronográfia, prozopográfia) keresztül. De ez csak az emlékezés kiindulási "pontját" jelenti, csak lehetőséget arra, hogy az emléknyomból eljuthassunk az emlékhöz. Természetesen nem az ismételt visszaemlékezésről vagy újraemlékezésről beszélek, hanem az első emlékezésről, arról, amikor az emlékezés először hatol be az emléket körülvevő sötétbe.

"Azon képek közül, melyeket a biológusok az emlékezésfenoménének értelmezésére javasolnak, én itt a következőt veszem elő, ez tetszik a legjobban: az agyban lévő nyomként minden emlék vagy emléksor hasonlít a hókristályok elrendeződésére a földön. Az emlék maréknyi hó; a hó szüntelen hull az agyban, lerakódik. A lerakódásnak volna bizonyos elhelyeződése, s a legrégebbi emlékek a legmélyebben betemetettek lennének."(GIL, 322).

Az emléknyomtól hosszú út vezet az emlékig. Az emléknyom nem önmagában, elszigetelten áll az emlékvilág világszerűségében, hanem tőle kötések, kötelékek, *láncolatok* indulnak más nyomokhoz, képekhez, helyekhez, utak nyílnak számos társult vagy "közelben lévő" kép felé. Kerülőkön, kitérőkön, zsákutcák oda-vissza bejárásán keresztül közelíthetünk lassan a rebbenő, elrejtőző, meglapuló, homályban létező, rejtélyes, tűnékeny és illanékony *emlék* felé. Olyan "helyre" merészkedünk tehát, ahol az emlékező tudat még soha nem járt. Voltunk ott valaha, de a neuronok csak a jelenlét észleleteit raktározták el: az első emlékezés először fordítja ki a sötétből az emléket, a mozgó, eleven, csillámló emléket: megvan! Szinte a

kezembe foghatom, szinte megragadhatom. De ugyanez a megtalálás jelenti egyben az emlék elvesztését, az emlék halálát is: amint elevenen megpróbálom megragadni, a kezemben halott lesz, mozdulatlan. Mert a megragadás szavakkal történik, mindegy, hogy ki nem mondott, kimondott vagy leírt szavakkal. Itt, az emlék eltűnésében, megsemmisülésében, kitörlődésében az emlékezés tapasztalataiból felállított *szabály* működik, bár megeshet - de nem valószínű -, hogy nem általános szabály. Az emlék

"[...] azért is tűnik tova, mert, azt hiszem, minden elmesélt vagy leírt emlék tovatűnik. Csak lerögzítéséig maradhat fenn, csak feketévé váló nyomjelzéséig. (De lehet, hogy ez csupán az emlékezés, az emlékezet egyik szkeptikus felfogása.)."
(GIL, 53. §.)

Tehát az emlék *leírása* az emlék megrögzítése lesz, az eleven kép halott betűk sorozatává válik, a megrögzítés beáll közém és az emlék közé, és idő múltával csak a megrögzítés körülményeire emlékezhetem.

"Az emlékeknek, hogy túlélő legyen, nem szabad átlépnie egy bizonyos testi korláton, a határon én és a világ között. Nem szabad, hogy - kívül rajtam - tekintet essen rá; még az enyém sem ."

- írja Roubaud. *Elrejtettség és feltárulás csapdájáról van szó.* Az emlékezés folyamán a megragadáskor és a megrögzítéskor, különösen ennek utolsó fázisában, a lejegyzés során

"[...] az emlékek fénye elhalványul. E tényre gondolok, amikor a tinta elpárologásának, megszáradásának képét használom; vagy a vizét a tenger kivetette kavicsra, melyen a nap meghagyja a víz kifakult nyomát, a sóbevonatot. Az emlék izgalma eltűnt. Olykor, ha azt, amit leírtam, hogy úgy mondjam, kielégítőnek találom (később, újraolvasva), érzek valami másodlagos izgalmat, ugyanazok az egymás után előjövő, nagyon apró, fekete sorok okozzák, a látható vékonyságuk indukálja, szimulákrumaként annak az elsődleges izgalomnak, mely távolivá vált, elérhetetlenné. Nem ismétlődik meg, meggyengült. Egészen gyakorlati okok miatt valójában rombolásról van szó. Belemerültem abba a vállalkozásba, hogy

emlékezetemet leromboljam. [...] Felgyújtom, és szilánkjával, roncsaival szénné égetem a papírt (másik kép). Nem azért, mert ez, a nyom, eltűnt; minthogy van nyom, minthogy a sorok, melyek felidéznek, kommentálják, miközben beszélnek róla, megrögzítik; volt emlékezőtevékenység, ez itt a beszámoló róla. Igazságában nem kételkedem (noha e bizonyosság őszintén szólva a hit tiszta és egyszerű ügyletén alapszik; hogy amikor elbeszéléstörödésem valamilyen emléket megragadott, az nem csupán valóságos, de pontos, hűséges volt). De az emlék, ha most a leírása alkalmával faggatom vagy csak egyszerűen rágondolok, ettől fogva mozdulatlan; és most ez a másodlagos, a fantom, a szimulákrum. Elvesztettem, és anélkül vesztettem el, hogy elfeledtem volna. Mert természetesen egyszersmind elfeledhetetlenné vált, mivel általam birtokolt tudásként bármely pillanatban hozzáférhetek. Itt van, valahol a prózában. Itt van, megvan; és halott.." (GIL, 260-261.)

Az emlékek elpusztultak, halottak. Az eleven múlt megdermed, ha rájuk szegeződik az emlékezés Gorgó-tekintete. A livre-monument, a síremlék könyv áll. És az emlékezés síremléke is.